

KÜLTÜREL MİRAS AÇISINDAN ÇOBAN TERİMLERİ: KARAÇAY-MALKAR ÖRNEĞİ

Şaziye DİNÇER BAHADIR*

“Ekme bağ, bağlanırsın,

Ekme ekin, ‘eğlenirsin,

Çek deveyi, **güt koyunu**,

Bir gün sen de beğenirsin.”

Özet: İnsanoğlu yaşamını sürdürebilmek adına çeşitli safhalardan geçmiştir. Hayatta kalabilmek için öğrendiği şeylerden biri de beslenme ihtiyacını karşılamaktır. Bunun için öncelikle belli hayvanları avlamayı öğrenmiş sonrasında da bazı hayvanları evcilleştirerek onlarla yaşamını şekillendirmiştir. Bu anlamda kültür tarihi içinde özellikle koyun, farklı bir yere sahiptir. Koyun, etiyle ve sütüyle mutfak kültürünün temelini oluştururken, yünüyle de keçeciliğin ham maddesini sağlamıştır. Sürüler hâlinde beslenen koyunlar aynı zamanda çobanlık mesleğini ortaya çıkarmıştır. Hayvanlar etrafında oluşan çoban kültürü, önemli bir kültür mirasıdır. Bu çalışmada öncelikli olarak çoban ve çoban kültürüne değinilmiş ardından Türkistan coğrafyasında özellikle Kafkaslarda yer edinmiş olan Türk topluluğu Karaçay-Malkarlarla ilgili bilgi verilmiştir. İnceleme bölümünde Karaçay-Malkarlarda ve Anadolu’da ortak kullanılan çoban terimleri tespit edilmiştir. Terimlerin anlamları verildikten sonra Karaçay-Malkarlarda yapılan uygulamalar ile Anadolu’da yapılan uygulamalara değinilmiştir. Böylelikle kültürel miras bağlamında Türkistan’da kullanılan çoban terimlerinin Anadolu’ya yansımaları ortaya çıkarılmış ve kayıt altına alınması sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çoban, Çobanlık, Çoban Terimleri, Karaçay-Malkar Türkçesi.

Shepherd Terms In Terms Of Cultural Heritage: Karachay-Malkar Example

Abstract: Human beings have passed through various stages in order to survive. In life one of the things it has learned to survive is to meet its nutritional needs. This one to first learn how to hunt certain animals and then to hunt certain animals domesticated and shaped his life with them. In this sense, in the history of culture sheep, in particular, has a different place. Sheep, with its meat and milk, is a part of the culinary culture. And provided the raw material for felt-making with its wool. Herds the sheep that were fed in the state also gave rise to the profession of shepherding. Shepherd culture formed around animals is an important cultural heritage. In this study first of all, shepherd and shepherd culture was mentioned and then Turkestan The Turkish community Karachay-which has a place in the geography, especially in the Caucasus Information about the Malkars is given. In the review section, Karachay-Malkars and Shepherd terms commonly used in Anatolia were identified. Meanings of terms and then the practices carried out in Karachay-Malkars and the practices carried out in Anatolia. practices are mentioned. Thus, in the context of cultural heritage in Turkestan reflections of the shepherd terms used in Anatolia were revealed and recorded.has been ensured.

Keywords: Shepherd, Shepherding, Shepherd Terms, Karachay-Malkar Turkish.

Giriş

İnsanoğlunun içinde yaşadığı coğrafya, onun siyasi, sosyal, dini ve ekonomik yapısı üzerinde etkili olmuştur. Örneğin geniş otlakların bulunduğu bozkır kültürüne bakıldığında hayvan besleyiciliğinin oldukça geliştiği göze çarpar. Hayvan besleyiciliğinin temelini oluşturan geniş otlaklarda da konar-göçer bir yaşam tarzı gelişmiştir.

Hayvancılığa verilen önemle birlikte çobanlık zamanla gelişme göstermiştir. Zengin hayvan sürülerine sahip olan Türklerin hayvancılıkla uğraşmalarının doğal sonucu olarak, mutfak kültürlerinin temelini et, giyimlerinin ham maddesini yün oluşturmuştur. Bu yaşam şeklinin çoban etrafında bir kültür meydana getirmesi çok doğaldır (Çoban, 2015:1).

Çoban, hem doğayla toplum arasında hem de hayvanlarla insanlar arasında vasıtayı sağlayabilen kişi olmuştur. Bozkır kavmi olan Türkler için çobanlık, en saygılı mesleklerden biridir (Bayat, 2011: 167). Çobanlık ile ilgili göçebelik ve yaylacılık olmak üzere iki yaşam şekli oluşur. Her iki tarzda sürülerin farklı mevsimlerde belirli yerlerdeki meralara götürülmesi gerektiği esasına dayanır. Göçebelikte çobanlar; gerek kadınlar ve erkekler,

* Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, saziye.dincer@ahievran.edu.tr

gerekse çocuklar yıl boyu hayvanlarla birlikte hareket ederler. Yaylacılıkta, grubun bir kısmı sürülerle birlikte hareket ederken, çoğu insan evinde veya köyünde kalabilir (Conrad, 2021: 137-138).

Bozkır coğrafyasında birçok hayvan, farklı kavimler tarafından ehlileştirilmiştir. Bozkır Türk ekonomisinin esasını, çobanlık ve hayvan besleyiciliği teşkil etmiştir. Bunda yüksek ovaların ve yaylaların yanında bu coğrafyanın iklim şartları da etkili olmuştur. Yetiştirilen hayvanların başında at ve sonra koyun gelmiştir. Örneğin öküz, bozkır için uygun bir hayvan değildir. Türkler İslamiyet'ten önce de domuz beslememiş ve etini yememişlerdir. Ehli hayvan beslemenin ilk aşamasında domuz; Tunguz ve Moğollara; öküz, inek, manda vb. Indo-Germenlere; deve çöl kavimlerine aitken at ve koyun ise Türklere aittir (Kafesoğlu, 2000: 317-318).

Asya'da başlayan koyunculuk serüveni ve onlardan sorumlu olan çobanlar, Türk tarihi ve kültürü açısından önemli roller üstlenmişlerdir. Koyunculuk ve çobanlık yüzyıllardır yapıldığı için insanların hayatlarında hayvanları merkeze oturtmuştur. Bu nedenle de ilk sanat eserlerinden itibaren koyunun izleri görülmeye başlanmıştır. Sadece sanat eserlerinde değil destanlar, hikâyeler, masallar, atasözleri, deyimler gibi sözlü kültürümüz de koyundan izler taşır. Çünkü koyun, Türkler için ticari amaçla beslenen bir hayvandan öte konumdadır. Asya düzlüklerinde başlayan bu inanç, Anadolu'da hâlâ yaşamaktadır. Yapısından dolayı uysal olan bu hayvan, insanlar tarafından sevildiği için bugün Anadolu'da "melek soyundan geldiği" inancını ortaya çıkarmıştır. Maddi ve manevi kültür unsurları içinde derin bir iz bırakan koyun, sahibinin hayatına nüfuz etmiştir. Koyun sürüsünün bakıcısı olan çobanlar ve çoban etrafında gelişen çobanlık mesleği ise ayrı bir kültür dalının meydana gelmesini sağlamıştır (Kahriman, 2019: 11-27).

Yalman, koyun ve atın değerini şu anekdotla aktarır:

"Hacı Ali Ağa kurttan sonra keçi, koyun ve deve hakkında şöyle bir atalar sözü okudu.:

*Develer sunadır,
Koyun berber,
Keçi çerçidir,
At server...*

Bunun sebebini sordum. İhtiyar gülererek cevap verdi: -Deve başını kaldırmadan yiyemediği için sunaya, koyun merada santim şaşmadan bir düzüye otları biçtiği için berbere, keçi ise şurdan burdan çöplendiği için çerçiye, at ise hayvanların yığdığı olduğu için uluya benzetilmiştir, başka bir şey değil" (Yalman, 1993: 133).

Hayvanların evcilleştirilmesi, insanoğlunun onları idare etmesi, gütmesi, bakması, gözetmesi, koruması, otlatması gibi konularda birikim ve tecrübe edinmelerini ve bu alanda uzmanlaşmalarını sağlamıştır. Hayvanları gütmek anlamında eski Türkçede kûd- fiilinden kelimeler türetilmiştir. Bu bağlamda türetilen kelimelerin kullanıldığı yere göre korumak, saklamak, bakmak gibi anlamlara geldiği görülmüştür. Ancak burada belirtmek gerekir ki hayvan sürülerinin cinslerine göre güdücüleri de farklı isimlerle adlandırılmışlardır (Şahin, 2018: 109-110).

Tarihî süreçte insan-tabiata-hayvan arasındaki ilişki ağı içinde doğan göçebeliliğin kendine özgü kültür ve uygarlık değerlerinin ve bu değerleri ifade eden kavramların olduğu bir gerçektir. Bu kavramlar arasında çoban ve çobanlık şüphesiz önemli bir yere sahiptir (Şahin, 2018: 107). Bu kavramlarla birlikte pek çok terim ortaya çıkmış, nesilden nesile ve coğrafi sınırlar ötesine aktarılmıştır. Bunun bir örneğini de Karaçay-Malkar Türkleri oluşturur. Karça ve Koşay, Karaçay ve Malkarların çobanlık hayatının Türkiye Türklerinin Doğu Anadolu'da ve Toroslarda tatbik ettikleri hayvan yetiştirme usulleri ile mukayese için geniş imkân sağlayacağını belirtmişlerdir (1954: VII).

Karaçay ve Malkarların yaşadıkları yerler dağlık olduğundan halkın başlıca geçim kaynağı malmcılık yani hayvancılıktır. Koyun, keçi, at ve sığır yurt ekonomisinin temelini oluşturur. Onlar, hayvan ve özellikle koyun yetiştirmede büyük başarı elde etmişlerdir. Karaçay kuzusu, yalnız Rusya’da değil bütün Avrupa’da tanınmıştır (Karça ve Koşay, 1954: 3).

Yıl boyu yüksek zirveleri kar ve buzlarla kaplı Kafkas dağlarının insanların yaşamasına elverişli vadileri ise hayvan sürülerinin beslenip yetiştirilmesini sağlayan alp tipi çayır ve otlaklarla kaplıdır. Bu otlaklar, Kafkasların kuzey eteklerinden aşağılara doğru uzanır ve kuzeydeki bozkırlarla birleşir. Karadeniz ve Hazar Denizi arasında uzanan dağlarda ve vadilerde Kafkasya halkı tarih boyunca kendilerine özgü bir hayat tarzı ve hayvancılık geleneği oluşturmuşlardır. Koyun, sığır ve at sürüleri yaz boyunca Kafkas dağlarının yamaçlarındaki otlak ve çayırarda otlatılır. Bu arada tırpanıcılardan oluşan gruplar zorlu kış şartlarında koyun ve sığırların beslenebilmesi için dağlarda ot biçerler. Biçilen otlar, ağıl, çiftlik ve köylere taşınır. Kış gelince bu hayvanlar, kapalı yerlerde biçilmiş olan kuru ot ve tahılla beslenirler (Tavkul, 2023: 181).

Karaçay-Malkar Türkleri, Kuzey Kafkasya’da bulunan Elbruz Dağı’nın doğu ve batı bölgelerindeki sarp ve dağlık arazilerde yaşayan Türk kökenli halklardır. Bugün Karaçay-Malkar Türkleri Kafkasya’da Kabartay-Balkar ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetleri’nde yaşamaktadırlar. Bu Türk kökenli halkın nüfusunun en yoğun olduğu ikinci bölge Türkiye’dir. Çeşitli sebeplerle Kafkasya’dan Anadolu’ya yapılan göçlerde 12,500 Karaçay-Malkar Türkü Anadolu topraklarına yerleşmiştir. Bu sayı 25,000’e ulaşmış olup yerleşim yerleri şu şekildedir: Afyonkarahisar (Doğlat), Eskişehir (Akhisar, Gökçeyayla, Yazılıkaya, Belpınar, Ertuğrul, Çifteler Kasabası), Konya (Başhüyük Kasabası), Tokat (Arpacı Karaçay, Çilehane), Ankara (Yağlıpınar), Kayseri (Eğrisöğüt), Yalova (Çiftliköy), Sivas (Emirler Köyü), adı geçen il merkezleri ile İstanbul, Ankara ve İzmir’dir (Günay, 2016: 1-3).

1. Karaçay-Malkarlarda ve Anadolu’da Ortak Çoban Terimleri*

aldır-/ kuzu aldırır: > (T.T. aldırmaq; kuzu aldırma.) Annesi ölen kuzu ya da buzağıyı bir başka koyun veya ineğe alıştırmak (Tavkul, 2020: 70)/ Kuzu aldırma, alıştırma (Karça ve Koşay, 1954: 17). *Bazı koyunlar ve bilhassa yeni kuzulayanlar arasında yavrusunu yadırgayanlara rastlanır. Kuzusunu hiç yanına bırakmaz ve vurur. Böylesi koyun ve kuzuyu dar bir yere “koğuşa” kapatırlar veya anasını bir kazığa kısa iple bağlarlar, kuzuyu da anasının ayağına bağlarlar* (Karça ve Koşay, 1954: 17). Konya’nın Emirgazi ve Karapınar ilçelerindeki uygulama şu şekildedir: Kuzusunu emzirmeyen, sahiplenmeyen koyuna yörede “almaz koyun” denilir. Almaz koyunun, kuzusunu alması için çeşitli müdahalelerde bulunulur. Uygulanan ilk yöntem, çobanın kuzuyu tutarak emzirmesidir. Koyun, kuzusunu hâlâ almıyorsa o zaman “almazlık” denilen yere kapatılır. Almazlık denilen şey, sadece koyun ve kuzusunun sığabileceği kadar kazılan bir çukurdur. Koyun bu dar yerde yavrusuna alışır ve alır. Bazen çardakların kenarına tahtaların çakılmasıyla da almazlık yapılabilir. Acıkan kuzu, bu dar yerde annesine dayanır. Koyun da emen kuzuya mecburen alışır. Dar ve kapalı olan alanda, koyun hareket edemeyip kaçamadığı için kuzusuna alışır (Kahrıman, 2019: 140-141). Bu yöntemlerin yanında koyunun kuzusunu alması için farklı birçok yöntem de uygulanır.

avuz/uvuz: > (T.T. ağız.) Yeni doğuran memeli hayvanların verdiği ilk süt (Tavkul, 2020: 86). Yeni doğan yavruların “ağız” adı verilen bu sütü hayatta kalabilmesi için mutlaka içmesi gerekir. Eğer yavru bu sütü içemezse ölebilir. Koyun, doğumdan sonra kuzusunu yalar ve kokusunu tanır. Kuzu ayaklandığında annesini emer, ancak bazen koyunun memesi çok iri olduğunda yeni doğan kuzu memeyi tutmakta zorlanabilir. Bu durumda çobanın yardımı gerekir. Bazen de koyun zor doğum yaptığında kuzusunu emzirmek istemeyebilir. Yine burada da çobanın duruma müdahalesi gerekir.

* Çalışmada ele alınan çoban terimleri sadece koyunculuk faaliyetlerini kapsamaktadır.

börk: > (T.T. börk.) Baş giyimi. *Kışın giyilir. İçi ve dışı tüylü koyun veya toklu derisinden yapılmıştır* (Karça ve Koşay, 1954: 41). *Kalpak, Kafkas erkeklerini baş giyimleri* (Tavkul, 2020: 111). Güncel Türkçe Sözlük'te ise (2011: 399) genellikle hayvan postundan yapılan başlık şeklinde tanımlanmıştır.

cabağı: > (T.T. yapağı.) Yapağı, koyunyünü (Tavkul, 2020: 117), (Ceylan, 2022: 79). *Karaçay'da koyunlar yılda iki kere kırkılırlar; yaz yapağıları ve sonbahar yünleri. Sonbaharda en önce tokluların ve koçların yünlerini kırkarlar. Ondan sonra koyunlar tamamen dağdan kışlaya getirilir ve kırkılır* (Karça ve Koşay, 1954: 22-23). Karaçay Malkarlar da olduğu gibi Anadolu'nun bazı yerlerinde koyunlar yılda iki kez, bazı yerlerinde de yılda sadece bir kez kırkılırlar. Bunda coğrafi çevre ve iklim etkilidir. Mesela Bergama Kozak yöresinde[†] koyunlarda yılda iki kez kırkım yapılırken Kırşehir yöresinde yılda sadece bir kez kırkım yapılır. Yaz başında kırkılan yüne “yapağı” denilirken, sonbaharda kırkılan yüne ise “güz yünü” denilir. Yapağı yüne göre daha yağlı olduğu için kırkımdan sonra parçalanmadan katlanabilir.

camçı: > (T.T. yamçı.) Yamçı, içi yumuşak yünden yani keçeden olup rengi siyahtır. Dış tüylü olduğundan yağmur tutmaz. Başlık ile yamçı çobanın evidir, derler. Diğer bir atasözüne göre de “er kişinin evi yamçısıdır” (Karça ve Koşay, 1954: 41). Güncel Türkçe Sözlük'te (2011: 2517) bir yüzü uzun tüylü, kalın yünden dokunarak yapılmış yağmurluk olarak tanımlanmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da çokça kullanıldığı görülür. Derleme Sözlüğü'nde (2009: 4156) yağmur ve soğuktan korunmak için kıldan, keçeden yapılmış üst giysisi şeklinde tanımlanmıştır. Afyon- Emirdağ, Iğdır, Van- Erciş, Elazığ-Ağın, Sivas-Gürün, Kayseri-Pnarbaşı, Niğde-Bor sözcüğün kullanım yerleri arasındadır.

cayla/caylık/caylaçı: > (T.T. yayla; yaylık; yaylacı, yaylaya gidenler.) Yayla; yaylaya çıkanlar (Günay, 2016: 335), (Akar ve Günay, 2015: 21), (Ceylan, 2022: 233), (Tavkul, 2020: 126), (Karça ve Koşay, 1954: 125). *Kışlakta koyunlar ve keçiler kuzulayıp bitirdikten sonra yaylaya göç başlar. Alçak yaylalarda mayısın sonunda, yükseklerde ise temmuzun başından itibaren mal ota kanar. Bunlar alp otlakları zümresine girer. Halk inanışına göre Karaçay Malkar koyununun tadı bu otlaklar sayesinde* (Karça ve Koşay, 1954: 29). Çobanlar geçim kaynağı olan hayvanlarla birlikte ilkbahardan sonra, havaların ısınmasıyla hayvanlarını daha iyi otlatabilmek için suyun ve otun bol olduğu yaylalara göç ederler. Yaylanın geniş otlak, bol su imkânı ve serin havası hayvanların süt veriminin de artmasında etkili olur.

cayla-/caylat-: > (T.T. yaylamak, yaylaya çıkmak; yaylatmak, otlatmak.) Otlatmak, yazı geçirmek, yaylamak; otlatmak (Tavkul, 2020: 126). *Yazın otlamadan kalan ve güneye bakan yamaçlarda olan ve kar yağsa da çabuk eridiğinden açıkta kalan otlara “kavdan otu” denir. Koyunlar yazın otladıkları gibi bununla geçinirler. Kar yağsa da koyunlar ön ayakları ile bunu kazıp açarlar ve kendilerini doyururlar. Onların açamayacağı kadar kalın yağarsa öyle yere önce yıldıyı (at sürüsünü) salıverirler. Yıldı en derin karı da açabilir. Sonra arkasından koyunlar sürülür* (Karça ve Koşay, 1954: 27). Bu yaşam tarzı, mevsimsel olarak yer değiştirmeye dayanır. Geçmişte yaşamış farklı toplumlarda da görülen bu durum sosyal ve kültürel yaşamın şekillenmesinde etkili olmuştur. Hayvanları rahat otlatabilmek adına yazı yaylalarda, kışı daha ılıman yerlerde geçirme geleneği, ilk Türk kavim ve devletlerinden bu yana da devam etmiştir (Eröz, 1991: 73).

cay-/caylım/koy cay-: > (T.T. yaymak; yaylım; koyun yaymak.) Yaymak; yaylım, hayvanların yiyebileceği otlar; koyunları otlatmaya çıkarmak (Tavkul, 2020: 125), (Günay, 2016: 335), (Karça ve Koşay, 1954: 125). *Kafkas dağlarının vadileri hayvan sürülerinin beslenip yetiştirilmesini sağlayan alp tipi çayır ve otlaklarla kaplıdır* (Tavkul, 2023: 181).

[†] Bergama Kozak yöresine ait çobanlıkla ilgili olarak verilen bilgiler, çocukluğumuzdan beri içinde büyüdüğümüz bu yöredeki kişisel deneyim ve tecrübelerimize dayanmaktadır.

Koyunlar, havanın durumuna ve bulundukları yere göre yaylıma çıkarılırlar. İyi bir çoban, koyunların yayılması için boylu otların olduğu yerleri bilir ve sürüsünü ona göre yönlendirir.

celin: > (T.T. yelin.) Meme, süt torbası (Tavkul, 2020: 127), (Karça ve Koşay, 1954: 126), (Ceylan, 2022: 234). Emme içgüdüleriyle doğan yavrular doğar doğmaz annesinin memesine sarılırlar. Koyunların doğumlarına yakın yelinleri iyice büyür. Buna Bergama Kozak yöresinde “yelinleme” adı verilir. Doğumdan sonra koyunun yelini yavaş yavaş eski hâlini alır.

cün: > (T.T. yün.) Yün (Tavkul, 2020: 137), (Karça ve Koşay, 1954: 128), (Günay, 2016: 342), (Ceylan, 2020: 79). *Yün, koyunun en faydalı bir maddesi olduğundan koyun kırmaya akıl harcarlar ve iyi hazırlanırlar. Koyun kırmaya sayısına göre usta kırkıcılardan imece çağırırlar ve onlara ikram için her gün koyun keserler* (Karça ve Koşay, 1954: 23). Koyunların sonbaharda kırılan yününe denilir. Üçer Sivas’ta yün kırımından önce koyunların “yunnak yeri” adı verilen yerde yıkandığını sonrasında yatırılmadan yünlerinin kırkımına hazır hâle getirildiğini belirtir (2011: 257).

çalman: > (T.T. çalman.) 1. Çit. 2. Sığır ya da koyunların kapatıldığı etrafı örme çitle çevrili yer (Tavkul, 2020: 142), (Karça ve Koşay, 1954: 128), (Günay, 2016: 343). Amasya ili Aydoğdu Köyü’nde de “çalman” tabiri kullanılır. Yaylaya çıkış töreninde çalmanın kapı eşliğine bir ateş yakılır ve bütün sürü bu ateşten teker teker atlatılır ve sonra yaylaya göçülür. Aynı tören Isparta’da da vardır. Amasya ili Gümüşhacıköy’de sağım sırasında koyunların içine alındığı etrafı çitle çevrili olan yere de yine “çalman” adı verilir (Tulay, 2014: 114).

en/ene-: > (T.T. en/enemek, en vurmak.) Hayvanın kulağına konan işaret (Tavkul, 2020: 165), (Karça ve Koşay, 1954: 130). *Eskiden âdet olarak geldiğine göre baharda dana, kuzu ve oğlaklara iki kulaklarına da en yaparlar. Sığır hayvanlarına enden ayrı olarak sağrılarına damga vurulur. Koyun ve keçilerin ise yanaklarına damga vurulur* (Karça ve Koşay, 1954: 75). Dünden bugüne uygulanan bir gelenek olan enemek tabiri, hayvanın kulağına damga vurmak anlamına gelir. Her ailenin kendine göre ayrı bir işareti olur. En daha çok kuzuların kulağına yapılır, kuzunun doğumundan yaklaşık on gün sonra enemek işlemi gerçekleştirilir. Bazıları kulağı üstten, bazıları alttan, bazıları da ucundan keser. Hayvan sahipleri, bu işlem sayesinde kolaylıkla hayvanını tanıyabilir. Örneğin Elmalı bölgesinde bulunan çobanlar, 6 Mayıs Hıdırellez gününü coşkuyla kutlayarak kuzu ve oğlakların kulaklarının ucunu kesmek suretiyle damgalarlar (Davazlı, 2023: 56). Ancak günümüzde Tarım ve Orman Bakanlığı’nın hayvanlara küpe takması nedeniyle enemek işleminin azaldığı söylenebilir.

gebenek: > (T.T. kepenek.) Keçeden yapılmış kapüşonlu bir tür erkek giyimi (Tavkul, 2020: 173), (Karça ve Koşay, 1954: 131). Kepenek, keçecilik sanatının önde gelen bir ürünüdür ve Orta Asya’dan Anadolu’ya, M.Ö. VIII. yüzyıldan günümüze kadar ulaşmış özel bir çoban giysisidir. Geçmişten günümüze işlevselliğini yitirmeden ulaşan kültürel bir semboldür. Keçe, geçmişten bugüne insanoğlunun yaşayışı doğrultusunda birçok alanda kullanılmıştır. Yeri geldiğinde çadır örtüsü, bebek kundağı, yeri geldiğinde de çizme ve şapka olarak kullanılmıştır (Begiç, 2016: 44-59). Her ne kadar eski değerini yitirmiş olsa da kepenek, çobanların olmazsa olmazları arasındadır.

işek: > (T.T. şişek, iki yaşındaki koyun.) İkinci yılına basan dişi toklu (Karça ve Koşay, 1954: 130). *Yeni kuzulayan işek kuzuyu emzirmez. Kuzu emmeğe başlayınca öteye beriye tepinir. Böylelerini ekseriya tutarak emzirmek gerekir. Kuzu bir kere doyduktan ve emzirdikten sonra birbirlerine alışır* (Karça ve Koşay, 1954: 17). Şişeklerin doğumu, yavrusuna alışıp emzirmesi ve sağılmaya alışmasında bazen zorluk çekilebilir.

kışlık: > (T.T. kışlak, göçebe oymakların hayvanlarıyla birlikte yayladan inip konakladıkları yer.) Hayvanlara kışın bakılan yerler (Tavkul, 2020: 247). *Sonbaharda dağlarda soğuk başlayınca evvela toklularla koçlar, onların arkasından koyunlar ve diğer hayvanlar kışlalara inerler* (Karça ve Koşay, 1954: 29). Antalya’nın Elmalı ilçesinde çobanlar

sahilde bulunduğu kış aylarında özellikle havaların soğuk ve yağmurlu olduğu günlerde hayvanları ağıldan çıkarıp gütmazler. Hayvanlara ağıllarda saman ve fenni yem verilir. Sahilde bulunan ağılların içinde hayvanların yem ve saman yemeleri için yapılmış “alaflar” vardır (Davazlı, 2023: 33). Bergama Kozak yöresinde de havaların soğumasıyla birlikte koyunlar daha kuytu yerlere yapılmış olan kışlalara indirilir. Hayvanların meraya çıkamadığı soğuk ve karlı havalarda “ızgara” adı verilen düzeneklere kuru ot basılır, ayrıca saman ve mısır silajı da verilir.

koçhar: > (T.T. koç.) Koç (Karça ve Koşay, 1954: 36), (Tavkul, 2020: 250), (Ceylan, 2022: 114), (Akar ve Günay, 2015: 33). Sürü içerisinde koçluk kuzu seçimi oldukça önemlidir. Koçluk olarak seçilen kuzunun bazı özelliklere sahip olması gerekir. Öncelikle kuzunun iri ve bacaklı olmasına, kuyruğunda veya başka bir uzvunda sakatlık olmamasına ve ikiz eşi olmamasına dikkat edilir. Bunların yanında koçluk kuzunun annesinin süt verimi ve meme yapısı da seçimde çok etkilidir. Ana koyun sütlü olmalıdır, koyunun memeleri yumuşak ve normal büyüklükte olmalı, meme delikleri de uygun genişlikte olmalıdır.

koçhar koşuv: > (T.T. koç katımı). Koç katma (Tavkul, 2020: 250), *Kuzu anasının karnında beş ay yaşadığından yeni dölün bahar sıcağında ve otun yetiştiği zamana rastlaması için, koç katımı kasım ayında yapılmaktadır. Koçlar o zamana kadar ağustos ayından itibaren ayrı bulundurulurlar. Çobanları ve ağılları ayrıdır. Koç katımında kurban kesilir, gelecek döllerin zayıatsız ve kusursuz doğmasına, büyümesine ve aynı veçhile mal sahibine uğurlu olmasına dua edilir. Şeytanın zararı dokunmasın diye tüfek atarlar* (Karça ve Koşay, 1954: 15). Geçmişte koçlar sürülerden ayrı güdülmüştür. Koçun sürüye katıldığı tarih, koyunun doğum zamanını da belirlemiştir. Halk takvimine göre soğukların geçmesi ayarlanıp katım ona göre yapılmıştır. Günümüzde ise en fazla verim almaya bağlı olarak bu işlem yapılır. Emirgazi ve Karapınar’da koç katımı hazırlıklarına iki ay öncesinden başlanılır. Koçların ayrılması süreçteki ilk adımdır. Koçlar özel yemlerle beslenir ve ayrı güdülen koçlar besili hâle getirilir. İki-iki buçuk ay kadar ayrı bakılıp beslenen koçlar, sürüye katılmadan önce süslenir. Koç katımı günü, koyunlar bir yerde toplanır ve koçların kaldığı barınağın kapısı bir erkek çocuğa açtırılır. Bu, doğacak kuzuların erkek doğması istendiği için yapılır. Sonrasında koçlar sürünün içine karışır ve bütün sürü sahipleri bu olayı izler (Kahriman, 2019: 154-156). Mevsimlik bayramlar içerisinde çoban bayramlarının birincisini oluşturan koç katımı ekim veya kasım aylarında gerçekleştirilir. Kınalanmış ve süslenmiş olan koçlar, şenlik eşliğinde sürüye katılır ve bu şenlikler, yirmi gün kadar sürer (Çoban, 2015: 196). Bergama Kozak yöresinde bu gelenek kalkmıştır, bazen koyunların erken kuzulamasını önlemek için tedbiren ağustos ayında koçlar bir ay kadar sürüden ayrı bakılır. Sonrasında tekrar sürüye katılırlar ancak bu bir tören eşliğinde yapılmaz.

koy/koçu/koçuluk: > (T.T. koyun; koyuncu; koyunculuk.) Koyun / koyuncu, çoban / çobanlık (Tavkul, 2020: 254-255), (Karça ve Koşay, 1954: 136), (Akar ve Günay, 2015: 33). *Koyunun cennetten çıktığına inanıldığı için onu döğmek günah sayılır. “Koyunu Allah yarattı, keçi yolda katıldı” tabiri de vardır* (Karça ve Koşay, 1954: 31). Gerek Orta Asya Türk topluluklarında gerekse Anadolu’daki Türk aşiretlerinde koyun halkın en büyük ve ana geçim kaynağı olduğu için Osmanlılarda küçükbaş hayvanların vergisi için “âdet-i ağnam (koyun vergisi)” tabiri kullanılmıştır (Söylemez, 2023: 90). Koyunun etinden ve sütünden, faydalandığı için hem mutfak kültürünün temelini oluşturmuştur hem de yünü sayesinde keçeciliğin ham maddesini sağlamıştır. Doğası gereği uysal bir hayvan olan koyunun bakımı da bir o kadar zahmetlidir. Bergama Kozak yöresinde koyun besleme ve bakımının zorluğunu anlatmak için “ya yedi kardeş ya ağrımadık baş” ifadesi sıklıkla kullanılır. Koyun sürüsü inekler gibi kapalı ahırlarda barındırılamaz, keçi gibi ağaçlara ve yüksek tepelere tırmanmadığı için dağa da sürülemez, nazik bir hayvandır. Bakımı için gerekli şartlar sağlanamazsa istenilen verim de alınamaz.

koyçu it: (T.T. çoban köpeği.) Çoban köpeği (Tavkul, 2020: 255). *Koyunları kurtlardan koruma hususunda çobanın birinci yardımcısı köpektir. Karaçay'ın Malkar'ın sürüyü bekleyen köpekleri bilhassa Baksan pariyeleri (çoban köpeği, kurt köpeği) cinsi çok dikkatlidir* (Karça ve Koşay, 1954: 37). Sürünün sevk ve idaresinde sıklıkla faydalanılan çoban köpekleri, havlamalarıyla sürüye insanın ya da vahşi bir hayvanın yaklaştığını haber verir. Sürünün otlarken dağılmasını önler ve ayrılan ya da başka sürüyle karışan hayvanları çevirip sürüye katar (Çoban, 2015: 25). Sıradan köpekler, çoban köpeğinin yaptıklarını yapamazlar. Çünkü bu köpekler, diğer köpeklere göre daha iri, uzun bacaklı, daha güçlüdür. Bu yapıları sayesinde yırtıcı hayvanları sürüye yaklaştırmazlar. Sürüye yaklaşmakta olan bir kurt ya da çakalın kokusunu alabilirler (Görrar, 2020: 97). Köpeği de çobanın olmazsa olmazları arasındadır.

koy kırkiv: > (T.T. koyun kırkma.) Koyun kırkma. *Belirli sayıdaki koyun, çimenlik temiz yerde kurulmuş çitlere sokulur. Orada işçilerin bir kısmı koyunların dört ayaklarını birbirine bağlayarak yatırır. İkinci bir gurup o bağlanan koyunların pisliklerini temizler ve kırkıcıların önlerine koyarlar. Kırkıcılar ikişer metre ara ile yerleşirler ve dizleri derinliğinde kazılmış çukurlara ayaklarını yerleştirerek altlarına da bir yumuşak aba parçası koyup otururlar ve koyunları kırkmaya başlarlar. Ayrıca birkaç kişi yün bağlar. Her koyunun yününü top yapıp sayarak büyük yün çuvala doldururlar. Bir bileyici usta durmadan makasları biler* (Karça ve Koşay, 1954: 23-25). Konya'nın Emirgazi ve Karapınar ilçelerinde kırkım işi, iklim şartlarının uygun olmasına göre yapılır. Belli bir sıralama içinde kırılan koyunlar önce yoz ve sağmal olarak ikiye ayrılır. Önce yoz koyunlar kırılır, sonrasında sağmal koyunlar kırılır. Sırtı üşüyen koyunun süt verimi azalacağı için yozdan daha geç kırılır. Kırkım genellikle Hıdırellez tarihinden yani 6 Mayıs'tan sonra başlanır. Havanın durumuna göre sağmal koyunun kırkımı da haziranın ilk haftalarında yapılır. Kırkım daha çok çardak gibi kapalı bir yerde yapılır, çünkü kapalı yerde koyun terler ve terli yüne makas kolay gireceğinden dolayı kırkım daha kolay olur. Koyunun ön bacağından biri bağ dışında bırakılarak üç bacağı bağlanır. Bölünmemiş olarak kırılan bu yüne yapağı denilir (Kahriman, 2019: 91-92). Bergama Kozak yöresinde ise kırkım işlemi yaz başı ve sonbahar ortası olmak üzere iki kez yapılır. Sonbahar kırkımından önce koyunlar mutlaka "böğet" adı verilen derin akarsu birikintilerinde yıkanır.

koy kütüv: > (T.T. koyun gütmeye). Koyun güdülmesi. *Koyun gütmek dışarıdan bakılınca kolay gibi görünse de gerçekten değme adamın yapamayacağı ağır bir iştir. Çoban için oturma yoktur, sürekli koyunların arasında ayaküstü durur. Sabahleyin sığınağın çıkarak sürüsünün önünde yavaş yürüyüşte otlakın en iyi yerlerine ulaştırıp karınlarını doyurur. Geri dönerken de aynı şekilde otlata otlata getirir. Bunun için bir dakika olsun koyunlardan gözünü ayırmaz. Zira koyun kendi kendini kurttan koruyamaz. Keçi gibi kurdu görünce sarp kayaların üstüne çıkamaz, at gibi tepemez, dişi ile ısırılmaz. Bu sebepten çok korkak ve ürkektir. Sonra sürü içgüdüğü çok kuvvetlidir, bir iki koyun ürkersek kayadan veya yardan atlarsa diğerleri de birbirini takip eder ve hepsi ölür. Kış günlerinde koyunu gütmek daha da güçtür. Sürüyü yavaş yürüterek kuru otlar yerlere ulaştırmak, siste kurttan korumak, kar fırtınası olan günlerde dik bayır ve kayalık yerlere sokmamak çobanın sürekli dikkatli olmasını gerektirir* (Karça ve Koşay, 1954: 29-37). Çobanın koyunları güderken çok dikkatli olması gerekir. İyi bir çoban sürünün sigortası gibidir. Çobansız koyunu kurt kapar, koyun güden kurdu görür gibi atasözlerimiz sürüyü dikkatli gütmeyi önemi gösterir.

koy teri: > (T.T. koyun derisi, koyun postu). Koyun postu (Tavkul, 2020: 351), (Ceylan, 2022: 166). Koyunun derisi önceden hem yiyecekleri saklamada hem de peynir doldurmada sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca pösteki yapımında da koyun postundan faydalanılır. Bunun yanında bürk ve yamçı yapımında da kullanılır.

közu: > (T.T. kuzu, kuzu ayırma) Kuzu, kuzu ayırma (Tavkul, 2020: 255), (Karça ve Koşay, 1954: 137), (Akar ve Günay, 2015: 33), (Ceylan, 2022: 119). *Kuzular geliştikten*

sonra onları analarından ayırırlar ve “çalman” adı verilen çit içine yerleştirirler (Karça ve Koşay, 1954: 19). Coğrafi şartlara göre koyunlar genelde bir kez, bazen de yılda iki kez kuzulayabilir. Kuzular belli bir büyüklüğe ulaşp süt hakkını aldıktan sonra annelerinden ayrı bakılırlar. Bu sayede sağılan sütle kışlık peynir ihtiyacı karşılanır ve artan süt de satılır.

kozla-/ koy kozlatuv: > (T.T. kuzulamak, koyun kuzulatma.) Kuzulamak, doğurmak/koyun kuzulatma (Karça ve Koşay, 1954: 137), (Ceylan, 2022: 211). *Koyunculukta kuzulatmadan daha güç bir iş yoktur. Koyun sürüsü üçe bölünür; kısırklar, gebe koyunlar, erken doğuranlar. Koyuncu kuzulayacak koyunlardan gözünü almaz. Bütün gece boyunca da üç dört defa koyunların bulundukları yere bakar ve kuzulamaya başlayanlara yardım eder. Tokluların kuzulaması zor olur, bazen kuzu ters gelir. Kuzunun ölü olarak ve “kantuluk” adı verilen şişmiş hâlde geldiği de olur. Usta koyuncu, bunların hepsinde ne yapacağını bilir. Kuzuyu emzirmek ve anasının altına yerleştirmek de koyuncunun ikinci görevidir. Yeni kuzulayan “işek” kuzuyu emzirmez. Böylelerini tutarak emzirmek gerekir. Kuzu bir kere doyduktan ve emzirdikten sonra birbirlerine alışırlar (Karça ve Koşay, 1954: 15-17). Koyunlar, keçilere göre daha zor doğum yapar. İlk doğum yapan şişek, doğumdan sonra kuzusunu emziremezse kuzusu ölür. Bunun örneğine çok sık rastlanır. Çoban doğum zamanında sık sık doğuracak hayvanları kontrol eder ve doğuma mutlaka yardımcı olur.*

kölek : > (T.T. gömlek.) Gömlek (Karça ve Koşay, 1954: 39), (Tavkul, 2020: 217), (Ceylan, 2022: 124). Derleme Sözlüğü’ne göre Afyon-Emirdağ’da ve Tokat-Reşadiye’de de gömlek anlamında kullanılır (2009: 2954).

könçek: > (T.T. uzun paçalı don.) İçdon, pantolon (Karça ve Koşay, 1954: 39), (Ceylan, 2022: 115). Derleme Sözlüğü’ne göre Afyon-Emirdağ, Tokat-Reşadiye, Denizli-Sarayköy, İzmir-Narlıdere, Balıkesir-Edremit, Maraş ve köylerinde uzun paçalı don anlamında kullanılır (2009: 2959).

kütüvcü: > (T.T. güdücü, gütme işini yapan kimse.) Çoban (Ceylan, 2022: 132). *Çobanın koyunun biyolojisini, gebe kalışını, kuzulamasını ve hastalıklarını bilmesi gerekir. Çoban koyunların gıdasını tanır ve onlara yarayan otların nerelerde olduğunu bilir. Hava şartlarını tanır. Koyunları sever ve kendine alıştıtır. İyi çoban koyuna sopa ile vurmaz, ürkütmez. O koyunları sürmez, koyunlar onun izini takip ederler. Koyunu taş veya değnekle vuran çobana ihtiyarlar Rus çobanı gibi yapıyorsun, derler. Zira Rus çobanları sürüyü kamçı, değnekle sürerler ve köpeklerle kovalatırlar. Sabır ve tahammülü olmayan dayanıksız kimse sabahdan akşama kadar yaz ve kışın, yağmur ve kar altında sürüsünü güdemez. Bilhassa geceleyin koyunların barındığı yeri korumak değme insanın kaldıramayacağı bir yüküdür. İyi çoban, sürüsünün içinde olan her koyunu tanır. Gerektiği zaman kırdan olsun, girip çıkarken ağılda olsun onları sayar ve yoklar. Koyun sürüsünü gece gündüz vahşi hayvanlardan korumak için çobanın aynı zamanda avcı olması gerekir. Bunları beceremeyen koyuncuya alay anlamında “sığır çobanı” derler (Karça ve Koşay, 1954: 31). Önceleri sadece sürü sahiplerinin yaptığı çobanlık, zamanla ayrı bir meslek dalı hâline gelmiştir. İnsanların geçmiş yıllarda yerleşik hayat düzenine geçmesiyle birlikte tarımsal faaliyetler artmış, avlanmaya çalışılan hayvanlar evcilleştirilerek üretim faaliyetleri de artmıştır. Buna bağlı olarak üretmeye çalıştıkları hayvanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olan çobanlık mesleği ortaya çıkmıştır. Antik çağlardan başlayarak günümüze kadar devam etmiş olan bu meslek, beraberinde bir kültür oluşturulmuştur. Çoban kültürünün din, mitoloji, edebiyat gibi alanları da etkilediği görülür (Begiç ve Öz, 2020: 107-110). Erzurum’un Oltu ilçesinin Aşağı Çamlı köyünde iki farklı uygulama göze çarpar. Yaz ve kış çobanlığı. Sadece koyun ve keçiler için gerekli olan kış çobanlığında hayvanlar fazla ot ve saman olmadığında otlatma için elverişli hava şartlarında köye yakın yerlerde otlatılır. Ayrıca çalılık ve ormanlık alanlarda dökülmemiş ağaç yaprakları ve sürgünleri ile hayvanları doyurmaya çalışır. Kapalı mekânda kalan hayvanların hareket etmesini ve araziye alışmasını sağlamak da kış çobanının*

vazifeleri arasındadır. İlkbahar, koyunların doğum mevsimidir. Bundan sonra asıl çoban olarak yaz çobanı tutulur (Kaplan ve Özdemir, 2013: 446).

mal/malçı/malçılık: > (T.T. mal, malcı, malçılık) Hayvan / hayvancı / hayvancılık (Karça ve Koşay, 1954: 137). *Karaçay ve Malkar'ın oturdukları yerler dağlık olduğu için halkın başlıca yaşama kaynağı malçılık idi. Koyun, keçi, at ve sığır yurt ekonomisinin temelidir* (Karça ve Koşay, 1954: 3). Güncel Türkçe Sözlük'te (2011: 1614) mal sözcüğü büyükbaş hayvan anlamında kullanılırken, Erzurum yöresinde büyükbaş hayvan sürüsü; sığır anlamının yanında büyük ve küçükbaş süt ve et hayvanlarının bütünü anlamında kullanılır. Kars Arpaçay ve Kırşehir yöresinde sığır anlamında kullanılır. Bergama Kozak yöresinde ise hayvancılıkla uğraşanlar bu terimi kullanırlar.

otlav: > (T.T. otlak.) Otlama, otlak (Karça ve Koşay, 1954: 139). Güncel Türkçe Sözlük'te (2011: 1821) hayvan otlatılan yer anlamında kullanılan bu sözcüğün yanında salmalık, yaylak, mera, örü tabirleri de kullanılır.

sav-/ savuvçu/ koy savuv: (T.T. sağmak, memeyi parmaklar arasında tutarak sütünü akıtmak; sağımcı, sağma işini yapan kimse; koyun sağma.) Sağmak/ sağıcı/ koyun sağma. (Karça ve Koşay, 1954: 19), (Günay, 2016: 441). *Koyunları kuzularından ayırma ile sağma da başlarlar. Sabah erkenden koyunları kuzularından ayırarak otlatmaya sürerler. Başta kuzular henüz küçükken öğlede veya öğleden az sonra koyunları getirip onları sağmaya mahsus "üzgere" adı verilen ağıla kaparlar. Ağıl içinde iki kişi bulunur. Birincisi koyunları arkadan sürer, ikincisi yaklaşan koyunları sağıcılara doğru dar eşikten bir çubukla ulaştırır. Eşikten çıkan her koyunu sağıcı önce bir eli ile budundan tutarak önüne çeker, diğer eliyle "yelin" adı verilen meme torbasından yakalar. Ayağını bırakarak sağmaya başlar, alışıktı ana koyun ise iki eli ile de her iki memesini aynı zamanda sağabilir* (Karça ve Koşay, 1954: 20-21). Konya'nın Emirgazi ve Karapınar ilçelerinde davar, yöreye has olan bir bağlama şekliyle bağlanarak sağılır. Günde bir kez sağılan koyunlar, koşan (goşan) adı verilen teknikte sağılırlar. Kadınlar, sağımın İlk zamanlar koyunları bağlamak zor olsa da zamanla koyunlar buna alışır. Bağlama sırasında en az üç kişinin olması gerekir. Bir kişi koyunları getirir, diğeri bağlar, üçüncü kişi ise koyunların dağılmasını engeller. Üç koyun bir araya getirilir. İki koyunun karşısına, başı aralarına gelecek şekilde diğeri koyun getirilerek bağlanır. Üçüncü koyuna gelince ip birbirinin içinden geçirilir. Daha sonra üç koyun aynı şekilde bağlanır. Koşan bu şekilde uzayıp gider. En sonunda ise düğüm atılır. Eğer kişi sayısı fazlaysa, çoban da goşana yardım ederse iki kadın, kısa sürede koyunları sağabilir (Kahrıman, 2019: 65-66). Her iki uygulamada da toplu şekilde sağımlar yapılarak sürünün daha kısa sürede sağıldığı görülür. Bergama Kozak yöresinde ise sağıma girecek koyun sayısına göre "kotra" adı verilen üstü açık, etrafı kapalı ve koyunların fazla hareket edemeyeceği büyüklükteki yerlerde sağım işlemi gerçekleştirilir. Giriş kısmından başlanarak koyunlar sağılmaya başlanır, sağılan koyun girişe doğru çevrilir. Yörede sağım esnasında koyunları bağlama söz konusu değildir, koyunlar sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez sağılırlar.

sürü/sürüvçü/sürüvçülük: > (T.T. sürü, bir insanın bakımı altındaki hayvanların tümü; sürücü, çoban, güdücü; güdücülük, çobanlık.) Sürü / çoban / çobanlık (Tavkul, 2020: 325), (Karça ve Koşay, 1954: 142), (Akar ve Günay, 2015: 33), (Karça ve Koşay, 1954: 15), (Ceylan, 2022: 132). *Kışın kar düştükten sonra, koyunları üç sürüye ayırırlar; toklular, koçlar, ana koyunlar. Bazen koyunların bir kısmı bahara çıkarken pek zayıflar. Böylelerini ayrı bir sürü hâline getirerek "arıklar" adı altında ayrı güderler* (Karça ve Koşay, 1954: 27). Antalya'nın Elmalı ilçesinde sürü ikiye bölünür. Kuzu ya da oğlaklar ana sürüyle birlikte otlatmaya çıkarılmaz, çünkü belirli bir olgunluğa ulaşmaları beklenir. Bunun birçok sebebi vardır. Kuzular, ana sürüyle beraber güdüldüklerinde ana sürü tam anlamıyla güdülemez. Körpeler gütmeye sırasında annesini emmek isteyebilir. Böyle olduğunda hayvanları kontrol etmek de zorlaşır. Yaz aylarında çobanların peynir yapmak istemesi nedeniyle de sürüler birbirinden ayrı güdülür (Davazlı, 2023: 31).

taşla-: > (T.T. dışlamak, bir şeyi dışta bırakmak). Yavru düşürmek (hayvanlarda) (Karça ve Koşay, 1954: 143). Koyunlar, çeşitli sebeplerle yavrularını düşürebilirler. Başka bir hayvanın gebe olan hayvana vurması, gebe olan hayvanın yeterince beslenememesi, gebe olan hayvana yan etkisi olan ilaç verilmesi ya da aşı yapılması gibi sebepler bunlar arasında gösterilebilir.

Sonuç

Çobanlık, hem atalarımızın yaşamış olduğu coğrafya paralelinde geliştirdikleri bir meslek hem de onun etrafında şekillenen kültürel mirasın zenginliğidir. İnsanoğlunun hayatla olan mücadelesi bu kültürün oluşmasını sağlamıştır. Çobanın koyun gütmesi, koyunların doğumuna yardımcı olması, sürüyü vahşi hayvanlardan koruması, koyunları kırkması, onun derisinden giyecek üretmesi hep bu kültürel mirastan devralınan unsurlardır.

Bu çalışmada, Karaçay ve Malkarlarda ve Anadolu’da ortak kullanılan “çoban terimleri” tespit edilmiştir. Koyunun güdülmesinden sağımına, kırkımından yavruymasına kadar birçok uygulamada ve terimde benzerlikler saptanmıştır. Türkistan’da olduğu gibi hayvanların bakımı ve yetiştirilmesinde çobanın önemli bir görev üstlendiği anlaşılmıştır.

Çoban terimleri içinde yer alan “börü, cabagı, caylık, celin, cün, koy teri, kozla-, kütöv, kütövçü, sürüvçü” gibi sözcüklerin varlığı Karaçay-Malkar Türkçesinde eski Kıpçak diliyle ortak kelimeler tespit edilmiştir. Bu, Karaçay-Malkar Türkçesinin söz varlığında Kıpçak Türkçesinin etkili olduğunu göstermesi bakımında önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akar, Ali ve Günay, Ayşe (2015), “Derleme Sözlüğünde Karaçay-Balkar Türkçesi Söz Varlığı”, *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Y:3, S:6, s. 1-48.
- Bayat, Fuzuli (2011), “Türk Mitolojik Düşüncesinde Çobanlık”. *Çoban Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul, Kitabevi Yayınları, s. 168-185.
- Begiç, H. Nurgül (2016), “Orta Asya’dan Küçük Asya’ya Geleneksel Bir Sembol; Kepenek”, *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 7, S:2, s.44-62.
- Begiç, H. Nurgül ve Öz, Ceren (2020), “Türk Kültüründe Çobanlık ve Çoban Giysisi-Kepenek”, *Çoban Kürkü*, S: 102, s. 105-124.
- Ceylan, Sennur (2022), *Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YLS Tezi). Antalya.
- Conrad, Philip Kottak (2021), *Kültürel Antropoloji Kültürel Çeşitliliği Takdir Etmek*, çev. Akile Gürsoy, Ankara, Nobel Yayıncılık.
- Çoban, Vedat (2015). *Türk Halk Kültüründe Çobanlık*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YLS Tezi), Elâzığ.
- Davazlı, Mehmet (2023), *Bir Yaşam Tarzı Olarak Çobanlık: Antalya İli Elmalı İlçesi Örneği*, (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLS Tezi), Karaman.
- Eröz, Mehmet (1991), *Yörükler*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Görrar, Rıfat; Genç, Mustafa ve Görrar Ali Ekrem (2020), *Isparta Çevresi Yörük Kültürü*, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Günay, Ayşe (2016), *Türkiye’de Bir Ağız Adacığı: Karaçay- Malkar Türkçesi Ağzı* (Grammer-metinler-sözlük), (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YLS Tezi), Muğla.
- Kafesoğlu, İbrahim (2000), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Kaplan, Davut ve Özdemir, Cafer (2013), “Çobanlık ve Çoban Gözüyle Arazi: Mikail Kaplan ve Aşağı Çamlı Köyü Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:6, S:27, s. 442-459.

- Karça, Ramazan ve Koşay, Hâmit Zübeyir (1954), *Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurul. (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurul. (2009), *Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sevda Tuçe Kahriman (2019), *Emirgazi ve Karapınar'da Koyunculuk ve Çobanlık*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YLS Tezi), Ankara.
- Söylemez, Faruk (2023), “Anadolu’daki Konargöçer Aşiretlerde Koyun ve Kurt Kültürü”. *Altay Toplulukları Hayvan ve Hayvancılık*. Ed. İlhan Şahin vd., İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.
- Şahin, İlhan (2018), “Göçebe Uygarlığında “Çoban” ve “Çobanlık””, *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri (24-26 Mart 2017)*, C. I, Kocaeli, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 107-115.
- Tavkul, Ufuk (2020), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, Ufuk (2023), *Karaçay Malkarlar Bir Kafkasya Halkının Etnik, Siyasî ve Kültürel Tarihi*, İstanbul, Selenge Yayınları.
- Tulay, Ahmet Semih (2014), *İlkçağlardan günümüze çoban kültürü C.I sözlük*. Afyon: Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Üçer, Müjgan. (2011), “Sivas’ta Çobanlık”. *Çoban Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitabevi Yayınları, s. 249-271.
- Yalman (Yalgın), Ali Rıza (1993), *Cenupta Türkmen Oymakları II*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

